

Lars Lindh

lars.lindh@systeam.se

Tillfällesskrifter och en i Uppsala Universitetsbibliotek nyfunnen för hand skriven och tecknad bröllopsdikt år 1703 av Johan Runius¹

Abstract

Lyrics for ceremonious occasions and a new-found handwritten epithalamion in the Uppsala University Library from 1703 by Johan Runius

The article is about a new-found handwritten epithalamion by Johan Runius (1679–1713) in Uppsala University Library – a manuscript that has not previously been researched. This discovery is probably unique as an extant handwritten epithalamion with drawings of emblematic details such as clouds, columns, a coat of arms, and so on. The text of this wedding poem has been published in *Dudaim*, Runius's posthumously published collection of poems, and is given here in an appendix to the article. Compared to the original, the text in the printed collection of poems differs in some detail, and this is discussed. In addition to the presentation of the original epithalamion, some of the general topoi of this new-found work are analysed in the light of the history of wedding poems and previous

research. Topoi in other wedding poems by Runius, in contemporary writings in poetics as well as in wedding poetry of other poets during the Swedish empire, »stormaktstiden«, are used in the analysis.

Key words

Johan Runius – lyrics for ceremonious occasions – epithalamion – handwritten manuscript – Swedish empire (stormaktstiden)

Syfte

I samband med forskning om Israel Holmström och den profana vislyriken under stormaktstiden har jag i Uppsala Universitetsbibliotek (UUB) funnit en av Johan Runius (1679–1713) handskriven och tecknad bröllopsdikt till Johan von Westphal och Brita Magdalena Fleetwood år 1703. Dikten har tryckts i *Dudaim*, Runius postumt utgivna diktsamling, men handskriften i original har tidigare inte uppmärksammats av forskningen.²

Figur 1. Titelbladet till Johan Runius, *Dudaim*, tryckt 1714.

Runius hade under sin sista tid i livet börjat samla sina skrifter. Arbetet slutfördes efter Runius död av hans nära vän Petter Frisch, »skeptz-klarare, kommissarie och perukmakare», som utgav *Dudaims* första respektive andra del 1714 och 1715. En tredje del utkom 1733. Dikternas redigering har delvis utförts av Runius, men troligtvis till stor del av Petter Frisch. Magnus von Platens kommentar att »[v]ar författarens redaktion slutar och utgivarens tar vid är omöjligt att avgöra» kan nu delvis fastställas för en av Runius bröllopsskrifter.³

Föreliggande artikel kommer i huvudsak att behandla den nyfunna handskriftens utformning, såväl textmässigt som emblematiskt. Dessutom kommer några vanliga, återkommande topoi, loci communes och motiv hos Runius och i andra författares bröllopsdikter under stormaktstiden att diskuteras. Som inledning ges en kortfattad bakgrund av tillfällesdiktningen i Sverige, tidigare forskning och bröllopsskrifternas förhållande till samtidens skrifter i poetik.

Bakgrund

Merparten av den litteratur som skrevs och publicerades under 1600- och 1700-talen utgörs av tillfälleslitteratur – litteratur som skrevs till speciella tillfällen såsom bröllop, begravningar, utnämningar och liknande i form av bröllopsverser, begravningskväden, hyllnings- och uppvakningsskrifter.⁴ Från 1500-talet var det vanligt att denna form av litteratur nedtecknades på papper, och från 1600-talet att den trycktes i ett antal exemplar anpassade till evenemanget och dess antal gäster. Tillfällesskrifterna trycktes i små upplagor, oftast ½ eller 1 ris, 10 eller 20 böcker, motsvarande 250 eller 500 ark, vilka lämnades som minne till gästerna.

Bröllopsdikten har lång tradition i Europa. Sappho (ca 630–557 f.Kr.) och Catullus (ca 84–54 f.Kr.) med bröllopsdikterna *Carmina* 61 och 62, är de främsta företrädarna för *epithalamion*, antikens namn på bröllopsdikt.⁵ Den nylatinska litteratur som omkring 1350 uppstod i Italien under inflytande från humanismen kom småningom att tränga ut medeltidslatinet, och ut-

bredde sig under 1500-talet över hela Europa. Under 1600- och 1700-talen hade latin ställningen som språket för internationell, lärd litteratur. Det humanistiska bildningsidealet innebar en strävan mot eloquentia (värtalighet), vilket för poesins del innebar en avgörande retorisering. Många humanister såg den högsta formen av »värtalighet» i poesin. Tillfällesdikten kom att dominera det poetiska utbudet. Vissa genrer blev vanliga: epithalamium (bröllopsdikt), epitafium (gravdikt), enkomium (hyllningsdikt). Flera författare pekar på humanismen med dess antikimitation som bakgrund till bröllopsdiktens uppblomstring i kombination med lutherdomens bejakande av äktenskapet.⁶

Den äldsta bröllopsdikt som berör svenska kontrahenter är tryckt i Stockholm 1559. Författaren är tysk, dikten är skriven på latin och firar Gustav Vasas dotter Katarinas bröllop. I nästan alla bröllopskrifter från 1500-talet är de typiska dragen just de anförda: utländsk författare, språket latin och brudparet furstligt.⁷ År 1562 skrivs flera tillfällesdikter, alla på latin, med anknytning till Sverige av tyska författare som tillfälligt var verksamma i Sverige eller av svenska studenter vid tyska universitet.⁸ Bröllopsdikter på svenska språket finns så tidigt som 1578, men långt in på 1600-talet var latin det dominerande språket i bröllopskrifterna. Erik Noreen sammanfattar i sin korta framställning av den svenska bröllopsdiktens historia att vi känner tio bröllopsdikter från 1500-talet. En i Gunnar Olof Hyllén-Cavallius samling i Kungl Biblioteket bevarad handskriven bröllopsdikt till hertig Karls (senare Karl IX) bröllop med Maria av Pfaltz med svensk text har titeln »En fröjdefull wijse för H.F.N. hertugens brullop. Anno 1579».⁹ Den uppvisar redan den standardiserade utformning som skulle finnas kvar så länge bröllopskriften var en levande form av dikt intill 1800-talets början. På svenska finns från 1500-talet ytterligare bröllopsdikter 1581, 1588 och 1595.¹⁰

Bröllopsdikterna framfördes muntligt, och ibland torde vissa avsnitt ha framförts som sång. Bengt R. Jonsson har i UUB:s bestånd av tillfällesskrifter från 1600-talet funnit omkring 200 innehållande en eller flera visor med melodiangivelse. Av dessa är ett sextiotal bröllopskrifter. Det är också vanligt att en visa endast har melodibeteckning, exempelvis »gavot», »cinqupas», »menuet».¹¹ Runius benämner en bröllopsdikt år 1711: »En ny Wisa på en gammal Ton» och ger melodianvisningen »Siunges som: Thet är en gammal lära/&c».

Antalet bevarade tryckta tillfällesskrifter uppskattar Ridderstad till 18 000 för perioden 1600–1720 och 30 000 för 1720–1829. Dessutom har det beräknats att endast 60 % finns kvar i våra dagars arkiv. Med tanke på det stora antal skrifter som inte bevarats och att förlusternas antal inte kan preciseras i tid är alltför exakta slutsatser utifrån antal bevarade skrifter vanskliga att göra. Ridderstad ger i senare artiklar ny statistik just med hänsyn till kvarlevograden under olika perioder. Han redovisar för perioden 1600 till 1720 cirka 31 000 tryck, varav den absoluta merparten under perioden efter 1650, och för perioden 1720–1829 cirka 34 000. Ridderstads konklusion är att »[v]id sidan av personskrifternas litteraturmassa är den övriga svenska diktningen från 1600–1700-talet obetydlig till antalet».¹² Antalet tillfällesskrifter stiger kraftigt under 1600-talets senare del och når en kulmen under 1760-talet, och »efter 1778 sjunker produktionen av tillfallestryck plötsligt och drastiskt».¹³ Detta förklaras främst av framväxten av litterärt inriktade tidningar och tidskrifter. Den sociala »omskiktningen» under de drygt 200 år som denna typ av litteratur var på modet går från högadlig, prästerlig och akademisk dominans bland adressaterna under 1600-talets första del till en kraftig ökning i antalet då städernas borgerskap med dess större numerär och ekonomiska expansion under 1600-talets senare del och under 1700-talet

anammade seden, medan den mer eller mindre dog ut vid slutet av 1700-talet.

På landsbygden får man räkna med att ett inte obetydligt antal handskrivna tillfällesskrifter producerades, men antalet bevarade handskrifter är av allt att döma mycket begränsat. Axel Steensberg har publicerat en dansk handskriften, vacker kalligrafisk bröllopsskrift från 1678.¹⁴ Ridderstad menar att en hel del handskrivna tillfällesskrifter kan finnas i större samlingar, exempelvis Palmskiölds i UUB. Ingen genomgång av dessa handskrivna tillfällesskrifter har genomförts så vitt framgår av litteraturen. De publicerade avhandlingarna nämner ofta de handskrivna tillfällesskrifterna, men övergår därefter till att endast behandla de tryckta skrifterna, vilket är förståeligt då de kända handskrivna tillfällesskrifternas antal är ytterst begränsat.

I litteraturforskningens intresse för retoriska och sociologiska frågeställningar har tillfälleslitteraturen uppmärksamats.¹⁵ Med undantag av Jan Drees' avhandling om den tyskspråkiga tillfällesdiktningen i Stockholm behandlar de flesta avhandlingar en eller ett begränsat antal författare.¹⁶ En mer övergripande framställning av den svenska bröllopsdiktens historia, vilket Erik Noreen efterlyste redan 1940, existerar inte. Forskning inom tillfällesdiktens område bör enligt von Platen inte inrikta sig mot enskilda diktares verk utan mot genren som sådan. Lars Burman skriver i sin recension av Drees' avhandling att det litteratursociologiska angreppssättet får anses vara det rätta, och att studier i den svenskspråkiga tillfälleslitteraturen kan klargöra tidens litterära villkor »genom 'närläsningar' av dessa ofta mediokra, men knappast ointressanta texter».¹⁷ Någon fullständig framställning av den svenska bröllopsdiktens historia existerar således inte, men Stina Hansson arbetar för närvarande med ett större projekt i ämnet.

Tillfällesdiktarens sociala ställning

Lars Gustafsson pekar på Lasse Lucidor som en typisk tillfällesdiktare, vilken lever på inkomster av bröllops- och begravningsdikter och av översättningar. Enligt Henrik Schück sågs den som livnärde sig enbart på tillfällespoesi som »infamis». Även obeställda dikter försökte Lucidor och andra att sälja. Mottagaren – köparen – kan ha sett sig tvingad att följa konvensansen och betala dikten. Ökningen av antalet tillfällesskrifter föranledde myndigheternas ingripande genom en förordning 1664, upprepade 1668, om

åthskillige Mißbrukz och Oordningars affskaffande widh Ridderskapetz och Adelens Troloffningar, Bröllop, Gästebudh, Barndoop och Begraffningar.

Bland mycken annan »överflöd» förbjöds den, som

icke warder bedin, skriffwa någon Graffskriff, widh 12 Dahler Sölfermynts böter. Om Brudheskriffter, Nyährsskriffter, alle andre Tiggiareskriffter [...] item om Tiggerij aff hwariehanda slagz Folck, såsom Tromslagare, Pipare, Siungare, Kutskar, Kockar och gemeene Folck medh Majstänger, wari samma Lagh.¹⁸

Det faktum att lagstiftning tillkom talar för att denna typ av verksamhet inte var ovanlig. Anmärkas bör att det endast är de obeställda skrifterna till adeln som stadgan gäller, inte seden med tillfällesskrifter som sådan. Tidigare än förordningen 1664 finns ett ärende i Stockholms domkapitel 1651, som skulle föras upp inför magistraten, i fråga om

vad medel och vägar kunne finnes till att avskaffa alla drivne präster och raballer, som här i staden ligga och göra stora exorbitantier och prejudicier med privat pedagogier, liksånger, bröllops- och begravningskrifter.¹⁹

Ur den välkända rättsliga processen mot Lucidor 1669–1670 framgår, att då ett bröllop eller en begravning blev känd skrev Lucidor en dikt,

tryckte den, inlämnade den i bröllopsgården eller sorgehuset och eventuellt erhöll han ett arvode. Det var inte ovanligt att flera dikter kunde inlämnas av olika diktare vid samma »tillfälle». I räkenskaperna för Karl Gustav Wrangels begravning 1680 förtecknas sju *carmina* på svenska, tyska och latin.²⁰

Förutom hovpoeten, den privatanställda huspoeten, här är Runius under en stor del av sitt liv ett exempel, och den »frie» författaren av Lucidors typ, fanns det många ämbetsmän som i tjänsten, eller snarare *vid sidan av* tjänsten, ägnade sig åt litterär verksamhet.²¹ Bo Bennich-Björkman betonar starkt tillfällesdiktningen som meritering för ämbetsposter – en »ansökningshandling». Mot denna uppfattning för von Platen fram Henrik Schücks syn att det fanns ett akademiskt proletariat av gymnasister, studenter, kyrkans och statens lägre tjänstemän vilka för sin utkomst var tvingade att få inkomster av tillfällesdiktningen.²² Magnus von Platen anför den tungt vägande synpunkten att merparten av tillfällesskrifterna saknar författarnamn. Utan en igenkännbar avsändare torde adressaten svårligen kunna uppfatta vem som låg bakom »ansökningshandlingen». En tredje ståndpunkt i frågan om tillfällesdiktningens bakomliggande grunder är synpunkten, bland annat företrädd av Stina Hansson, att dikterna i första hand skall ses som vördnads- eller tillgivenhets-betygelser till närstående. Dessa band talar för att tillfällesdiktningen skall ses som väntjänster, von Platen påpekar att av de »kretsar» som Hansson ser som stående Lucidor nära bortser hon från den största, nämligen den högadliga. Eftersom det knappast fanns vänskapsband mellan den högadliga kretsen och den »utfattige poeten» försvinner huvudargumentet för vänskapsdiktning. Dessutom anser von Platen att en vänskapsrelation på intet sätt utesluter betalning. De olika synpunkter som framförts behöver inte vara kontradiktoriska menar von Platen. Personer med skilda ekonomiska utgångsläge har använt sin tillfällesdiktning i olika syfte. Den fattige

författare för sin utkomst, och författaren med en säkrare ekonomisk grund som redskap för sitt sociala och yrkesmässiga avancemang; »vägen till utkomst och vägen till uppkomst».²³ Båda grupperna av tillfällesdiktare har naturligtvis diktat till nära bekanta, med eller utan betalning.

Magnus von Platen har redovisat att Lucidor skrev genomsnittligt 17 tillfällesdikter per år under sina sista år i Stockholm 1669–1673, och att ett inte obetydligt antal levererades utanför Stockholm eller dess närhet. Mottagningsorter var bl.a. Falun, Örebro, Mariestad, Norrköping och Arboga. Denna diktning till avlägsna orter ligger tidsmässigt sent i Lucidors produktion då han blivit mera känd. Den stora mängden tillfällesdiktare är också tillfälliga, dvs. många av tillfällesdiktarna skrev endast alster inom genren under en begränsad del av sitt liv.²⁴ von Platen menar att nära nog alla med bildning skrev tillfällesskrifter som övning. I gruppen av gymnasister, studenter och statens lägre tjänstemän fanns ett intellektuellt proletariat, och det var ur denna grupp som författarna rekryterades. Tanken att dessa i första hand skulle »söka arbete» genom sitt författarskap anser von Platen inte trolig, utan ser deras skrivande som främst yrkesmässigt och som försörjningskälla, ofta vid sidan av andra sysslor.²⁵

Bröllopsdiktens stereotypi

De beställningsarbeten som diktaren ombads att författa mot betalning eller erbjöd bröllopsgården respektive sorgehuset följde ett givet mönster, vilket diktaren fyllde med personliga uttryck men utan att lägga sina personliga känslor i utformningen. Tillfällesdiktaren skulle uttrycka det gängse. Han talade inte i egen sak. Tillfällesdiktningen karakteriseras av hyperbol och decorum. En väl avvägd kombination av adressatens sociala ställning, tillfällets art och dikten var avgörande för skriftens positiva mottagande. En god diktare skulle uttrycka det som

beställaren önskade, och för tillfällesdikterna skulle redan existerande förebilder återanvändas så troget som möjligt. Originalitet var inte önskvärt, däremot krävdes kunskap om litteratur och förmågan att imitera och variera.²⁶ Max von Waldberg anger i ett kapitel med den betecknande titeln »Anlehnung und Entlehnung» (beroende och lån), att tidens diktning var »wesentlich verstandesmäßige ein aus bewußter kombination und mechanischer Fertigkeit sich zusammensetzendes Schaffen» och att »eine ‚Apperception‘ von bereits fertigen poetischen Vorstellungen und bereits gemünzten poetischen Formeln und Wendungen» skulle följas. Lucidor framhåller i processen om *Gilliare Kwaal* att »[i] fall begäres skulle, will jagh myckit widhlöfftigare uhr åthskillige authores bewijsa nästan hwar vers och så till saijandes hwart ordh, om behöffdes». Han såg sig inte som skapare av de omtvistade formuleringarna, utan enbart som den vilken sammanställt tidigare accepterade formler och texter.

Retorik och poetik

Bröllopsdiktens utformning kunde varieras för att passa det speciella tillfället, dess kontrahenter, ålder och yrke så länge författaren höll sig inom decorum med hänsyn till sociala och estetiska konventioner samt den aktuella situationen. Bernt Olsson anser att bröllopspoesin var öppen för nymodigheter speciellt som »inga poetiker fixerade regler för genren».²⁷ I den klassiska retoriken fanns dock många anvisningar där lovtalen, genus demonstrativum, indelad i flera klasser varav bröllopstalen, orationes nuptiales, skall

visa upp hur allting styrs av en naturlig drift att frambringa något som är likt sig själv, och hur detta sker genom olikheternas sammansmältning. Därefter räknar man upp äktenskapets fördelar, som ett gott anseende och barnalstring, samt att kunna hålla mycket av livets elände på avstånd. Man kan också visa på hur gårdar, byar, städer och länder har sitt ursprung i det

äktenskapliga ståndet. Sedan önskar man de nygifta lycka till, framställer för dem i en livfull bild de egna barnens lekar, och jämför dessa med brudgummen när han var liten. Därefter prisas både brudgummen och hans brud och de uppmanas till ömsesidig kärlek.²⁸

Sälunda beskriver Gerhardus Johannes Vossius i *Elementa Rhetorica*, första gången utgiven 1652, bröllopsskriftens lämpliga utförande. Vossius skrift var grundlitteratur i retorik i svensk akademisk undervisning under tiden fram till sent 1800-tal. Vossius bygger till stor del sin framställning på Julius Caesar Scaliger (1488–1558) som i början av 1500-talet skrev *Poetices libri Septem*, postumt publicerad 1561. Scaliger bygger i sin tur på skrifter i poetik av grekiska och romerska retoriker, däribland Menander, Mimerius och Dionysius. Scaligers poetik beskriver epithalamion i sex avdelningar. Ämnet i den första avdelningen är brudgummens och brudens åstundan, deras passion och bröllopets högtidlighet. Brudgummens dygder, som orsak till att bruden givit efter för hans tillbedjan, beskrives. Här kan det också hänvisas till Venus och Cupidos inverkan. I del två skall brudparet prisas, och i tredje delen skall deras lyckliga framtid beskrivas. I del fyra kan höviska skämt anföras och i del fem omtalas löften om deras avkomma. I sista delen uppmanas till sömn, inte för brudparet, utan för bröllopgästerna. Andra motiv som enligt Scaliger kan utnyttjas är välsignelse av brudkammaren och brudens klädsel. Fräcka skämt och obscena sånger (fescenninska verser) med avsikt att driva bort onda andar och dåliga omen kan infogas i bröllopskriften. Även hänvisningar till äktenskapet mellan himmel och jord vilka skall kopplas till kärleken och vänskapen som uppstod vid världens skapelse kan utnyttjas.²⁹

Den tidigare omnämnda handskrivna bröllopsdikten till hertig Karls (senare Karl IX) bröllop med Maria av Pfaltz med svensk text, och med titeln »En fröijdefull wijse för H.F.N. hertugens brullop. Anno 1579»,³⁰ följer delvis Scali-

gers schema. I inledningen »fröijdes» alla gästerna och »prijsar Hertugh Carells Brudh, szå deijeligh». Den storståtliga bröllopsfesten hyllas: »Medh gästebudh, Ränning och annat uppå [...] Förn the ij brude sängkammer söffues.» Därefter framhäves bruden som »Een deijeligh Fruge ähr [...] Medh kosteligh ögonn szom skjine både» och med »håår som ähr aff ett kosteligh Lijn». Katolicismen avhånas med påpekandet att »Hanns Nade så höffuisk, Gudh signne honom att han ej ähr paffuisk», och bruden att hon inte är »enn bedije sijster Och lese sin messe ij nagre klöster» utan »trachtar att giffue sin herre och mann, Een lijckesambt liffnedh och furstlighe barnn». Några av de typiska retoriska drag som är bröllopsdiktens stereotypi finns här uttryckta i hyllningar till bruden, brudgummen, bröllopsfesten, brudsängen och barnalstringen.

Johan Runius bröllopsskrift till Johan von Westphal och Brita Magdalena Fleetwood 1703

Grafisk utformning

Det nyfunna originalet är ett vackert exempel på en kalligrafisk bröllopsskrift i handskrivet original av Johan Runius. Det finns i UUB, V16:folio. På baksidan av originalarket anges att skriften är »Ur Palmskölds saml.». Arkets ytermått är höjd 65,5 cm och bredd 42 cm. Till arket har fogats papperskanter i över- och underdel samt i vänster sida. Originalarket är cirka 3 cm mindre på höjden och varierande 1 till 3 cm mindre på bredden. Det ursprungliga arket har varit sammanvikt och troligen inbundet i en bok i kvarto. Severin Bergh skriver att »[i] kvartobanden förekomma [...] handlingar av allehanda format, även större och i så fall vikta». ³¹ Då Palmskiöld V:16 slaktades återställdes arket till sitt ursprungliga folioformat. På grund av sammanvikningen har delar av det hopvikta arket färgat av sig på andra delar. Mest framträdande är detta i arkets övre vänstra del

där molninformation i arkets mitt med treenighetssymbolen har färgat av sig, och delvis döljer den westphalska vapenskölden. Kapitälerna med brinnande hjärta har färgat av sig uppochnevända i höjd med själva diktens början i både höger och vänster sida. I den mittersta textkolumnen har Cupido samt tecknen för solen och Skytten färgat av sig, även här uppochnevända.

Det för hand skrivna och ritade originalet till bröllopsskriften med rubriken »Sohlen i Skytten, eller: Den skarpsynta Cupido» är troligen ett av mycket få exempel på handskrivna och tecknade bröllopsdikter i original som finns i arkiven och har inte tidigare uppmärksamats av forskningen. Ridderstad noterar generellt att en del av 1600- och 1700-talens tillfällesdikter endast funnits i handskrift, men konstaterar att originalmanuskript sällan bevarats till vår tid. ³²

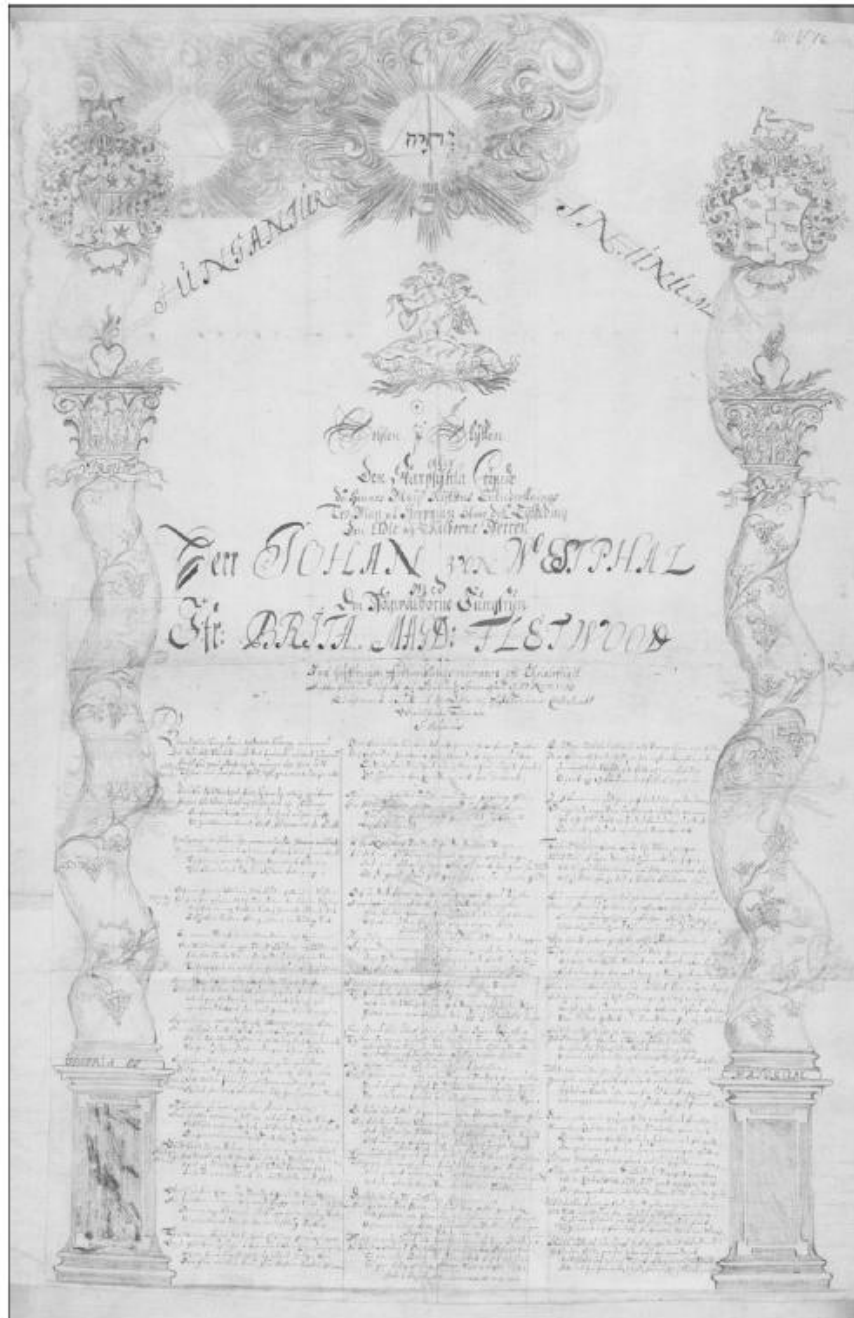
Bröllopsskriftens tillkomst

Magnus von Platen har i sin doktorsavhandling utrett bröllopsskriftens tillkomst. Efter Runius studier i Uppsala 1700–1702 anställdes han som informator hos överste Gabriel Lillienhök i Västergötland där han stannade till början av år 1706. År 1703 vistades familjen Lillienhök på Björkeby gård. I granngården Jälunda, hos brudens föräldrar, stod bröllopet mellan Johan von Westphal och Brita Magdalena Fleetwood. ³³ Johan von Westphal var då 67 år gammal och bruden 33 år. Brudgummen var hauptman, tillsyningsman, över änkedrottningen Ulrika Eleonoras »Lyfgeding» vilket omfattade Gripsholms, Eskilstuna, Strömsholms och Vadstena län. ³⁴ I änkedrottningens livgeding ingick Näsby, nära Gripsholm, vilket hon år 1685 donerade till Johan von Westphal.

Bröllopsskriften till Westphal–Fleetwood har Runius gjort i tjänsten hos familjen Lillienhök. Här agerar Runius som författare i tjänsten, men under den senare delen av sitt liv är han definitivt yrkesskald med en osedvanligt rik produktion av tillfällesdikter. Johan Runius är

ett talande exempel på författaren som beroende på sina ekonomiska omständigheter använ-

der sitt författarskap för »uppkomst» eller »utkomst» i olika delar av sin livssituation.

Figur 2. Johan Runius bröllopsskrift till Johan von Westphal och Brita Magd: Fletwood 1703. Uppsala Universitetsbibliotek.

Runius har i en begravningsskrift och i inledningen »Rimdantz i Fast-lagen» till en bröllops-skrift, båda skrivna 1713 ett par månader före hans död, kommenterat ökningen av tillfällesskrifter under hans sista levnadsår, då han på fem månader skrev 12 bröllops- och begravningsskrifter. Av Runius totalt 34 skrifter under tiden 1698 till 1713 inom denna genre faller 17 under hans två sista levnadsår. När han skriver dessa dikter är orsaken:

At Saken sielf ell' Folket det förtienar
Ell' ock att man twingar eller ber.

Runius kommer aldrig att lockad, lejd eller självmant skriva någon tillfällesskrift för den som ingenting berömvärt har skapat.

Et dichtat Lof, en konstig Lögn at smida
Bewar' mig GUD! fast jag fick Gull som Gräs.

Endast dikter till den som »[m]ed lefnad sin frimodigt tala kan» är värda att lägga ned diktarmöda på, ty då »[d]et är en lust, ja mer, det är en plicht». I »Rimdantz i Fast-lagen» klagar han på att »ofta profiten ä liten» och att han dessutom får »os», smädelser, för »ros», lovprisningar.

Vi får förmoda att originalet av bröllopsdikten till Westphal–Fleetwood behölls av brudparet som minne. Sannolikt fanns det ett koncept, som Runius använde då texten överfördes till folioarket, och att detta koncept senare utnyttjades av Runius och Frisch inför tryckningen i *Dudaim*. Detta förklarar kanske varför originalarket företer vissa avvikelser mot texten i *Dudaim* både gällande detaljer liksom hela ord. Erik Noreen har i sina kommentarer till *Dudaim* antagit vissa feltryck/felskrivningar, som han ansett uppenbara. Dessa antaganden kan nu med viss säkerhet verifieras eller falsifieras.

Emblematisk utformning

En emblematisk vinjett är gängse i tryckta bröllopsdikter från 1600-talet och senare. Bland de

återkommande sinnebilderna märks handslaget, det brinnande hjärtat och det himmelska ljuset. Av dessa återfinnes det himmelska ljuset och det brinnande hjärtat i Runius handskrift till Westphal–Fleetwood.

Arkets övre del pryds av brudparets vapensköldar och centrerat i en molnformation är treenighetens symbol med det hebreiska JHWH inskrivet. I molnens solstrålar är orden IUNGANTUR och IN UNUM – Må de förenas till en enhet, inskrivna. Detaljen med det hebreiska Jehova inskrivet i ett moln eller solstrålar förekommer frekvent i tidens andliga litteratur, exempelvis som överstycke i Karl XII:s bibel.

Figur 3. Tecknen för Sohlen i Skytten.

Symbolen för solen, rund ring med mittprick, och tecknet för Skytten, diskuteras av Noreen. Han ser tecknet för Skytten som ett tryckfel i *Dudaim*, där det återges med tecknet ♂, men originalet ger besked om att det är ett avskrivningsfel.

Bröllopsdikternas utformning följer ofta Scalligers schema, men tillfället inbjöd osökt till erotiska anspelningar och även överflödet av mat och dryck gav anledning till i det närmaste sensuella skildringar. Venus- och Cupidometafornen i vilken kärleken beskrivs som sår i hjärtat, flammande lågor i bröstet, bojor och band kring kärlekens slav var vanliga i 1600-talets svensk bröllopspoesi.

Bibelns ofta förekommande texter om hustrun som mannens stöd, t.ex. »Den som tar sig en hustru får det första han behöver: den rätta hjälpen, en pelare till stöd», är en bild som Runius använder sig av.

Figur 4. Kapitäl på vänster kolonn med brinnande hjärta.

Pelarna i arkets vänster och höger sida omslingras av vinrankor och pryds av brinnande hjärtan. Familjen Lillienhök gav omfattande gåvor till Tådene kyrka, bland annat bekostades emblematiske målningar med brinnande hjärta: »Stoldörr: På ett högt altare står ett brinnande hjärta och deroftan synes en gloria.»³⁵ Ett »hierta som brinner» återfinns även i Runius *Devise om Sverige och Pohlen* författad samma år som den här behandlade bröllopsskriften. Symbolen med vinrankor, som slingrar sig runt både den vänstra och högra kolonnen i bröllopsskriften, går tillbaka till Catullus (84–54 f.Kr.) som liknar brudgummens trohet vid hur tätt en vinranka slingrar sig kring ett träd. Bilden finns också representerad i Stiernhielms *Bröllops besvär's Ihugkommelse*.³⁶

Hustrun är och en bärande qvist af Söteste drufwor
Och sin Man som en stöd omfattar, Vpphöyer i Luften.

Texterna VIRTUTE NISI PROPRIA ET MAJORUM – Bara genom egen och fädernas dygd, pryder kolonnernas övre och nedre del.

Astrild och Cupido uppträder ofta i bröllopsskrifterna. Astrild, »Kärleeks-Eld», skapad av Stiernhielm med kärlekens personifikationer Amor och Cupido som förebild var blind. Lucidor utnyttjar de mytologiska gestalterna i bröllopsskrifterna *Astrilds Skall-Gång*, *Astrilds Grufwe-Gång* båda 1672 och *Astrilds Leyon-Fänge* 1674. Även Samuel Columbus, Anders Wollimhaus, Michael Wexionius och andra skapar bröllopsskrifter med mytologiska motiv. I en bröllopsskrift till Christian Mattfeld och Ingeborg Cervin 1707 låter Runius brudgummen ta sin blinda skytt, Astrild, ut att jaga och denne skjuter en »mächta wacker hind». Hind är här en allusion på Cervin, av latinets cerva – hind.

Nu wor' hans sinnen mer än kropsens delar swaga
Ty fattad' han ett friskt och resolverat sluth /
Så siuker som han war / at resa vth och jaga /
Och ta sin blinda skytt i marken med sig vth.

Thet första som då föll för blinda skyttens båga /
Så war en ogemen och mächta wacker hind
I henne fick han boot mot all sin brunst och låga /
Ey nånsin mindre war nån jägar's lycka blind.

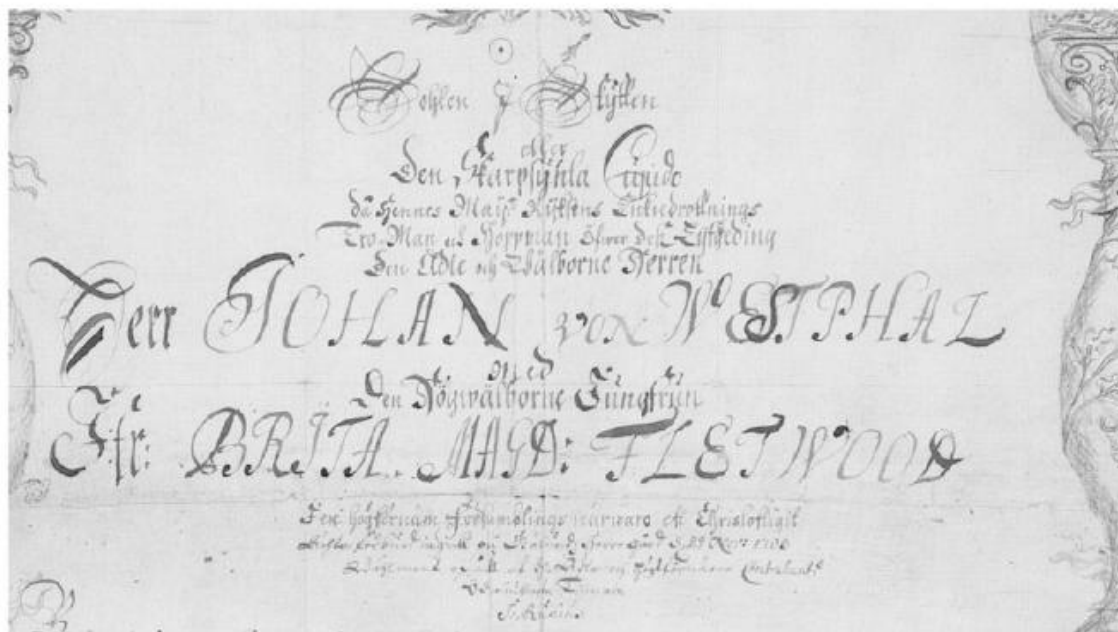

Figur 5. Cupido

Den traditionsenliga teckningen av den nakne »skarpsynte Cupido» med vingar, pilbåge och pilkoger har Runius utökat med att Cupido håller upp ett hjärta fäst i ett band, kanske en sym-

bol för att han sammanbinder kontrahenternas hjärtan; »Then hiert-bindande» som Stiernhielm kallar honom.

Bröllopsskriftens ingress

Figur 6. Ingressen till bröllopsdikten.

I originalet av bröllopsskriften tituleras Johan von Westphal »hennes Maj:ts Rijksens Enkiedrottningis Tro=Man och Hoppman öfwer dess Lijfgeding». I den tryckta dikten i *Dudaim* används »hauptman» i stället för den svenska översättningen »hoppman». *Nordisk Familjebok* anför »benämningen hauptmann, stundom förvrängd till hoppman». ³⁷ von Platen diskuterar dateringen av bröllopet vilket i *Dudaim* anges till den »23. Novembr. Åhr 1703». Noreen har funnit en annan bröllopsskrift till samma tillfälle vilken anger den 29 november. Om de båda forskarna hade uppmärksammat handskriften i UUB hade de kunnat konstatera att datumet där är det korrekta, 29 november. Noreen skriver: »den 23. kanske tryckfel för 29.», kan nu kon-

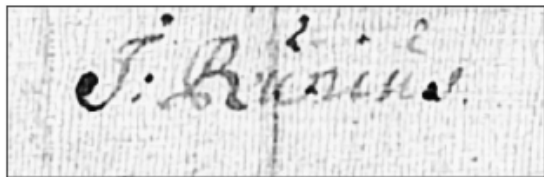
stateras vara inte ett tryck-, utan snarare avskrivningsfel.

Ingressens text i handskriften har en betydligt mer utsirad utformning än den som trycktes i *Dudaim*. Sålunda har den i *Dudaim* tryckta ingressen följande text:

Et Christeligt Ähta-Förbund ingingo på Gälunds Herregård den 23. Novmbr. Åhr 1703. Wålment visat

medan handskriften har:

I en högförnäm församblings närvaro ett Christosligt Ähta förbund ingick på Gälundz Herregård d. 29 Nov: 1703 Wålment opsatt af dhe Ädle och Högtförnämne Contrahent:s
Ödmukeste Tienare
J: Runius

Figur 7 Runius namnteckning i bröllopsskriftens originalark.

Bröllopsdiktens topoi

Bröllopsdikten till Westphal–Fleetwood inleds i de tre första stroforna med en beskrivning av kärlekens allsmäktighet och att »Då bör åth Kärlek wist det främsta rummet lämnas [...] Ty han med sielfwa Gud lijk gammal är, ja ett.» Inte ens »för döden sielf och hälftit ey skuf-war» kärleken.³⁸ Ett vanligt motiv i bröllopsdikten är Astrilds allmakt och outhärlighet som håller samman världen. I tredje strofen av vår bröllopsdikt tar Runius upp motivet med att lyfta upp kärleken till att vara det som håller samman världen, vilken i annat fall skulle sjunka ihop till ett intet såsom före skapelsen:

Ty han är werldens lim / den elliest föll ihop
Till förra inthet sitt / sin dystra ödegrop.

Dessa inledande strofer har sina tematiska paralleller i en av Runius senare bröllopsskrifter, 1708, »En Sanfärdig Bröllops-Skriftt angående at Gå Ogiffit är Förgiffit» där samma tanke uttrycks:

Ty hade Adam Munck och Eva varit Nunna
Had' werlden redan sedt sin mörka tysta graf
I förra intet, sitt dystra öde-qwaf.

I Samuel Columbus (1642–1679) *Odae Sveticæ* från 1674 är kärleken ett band som håller samman världen:

Du äst thed starka wärldsens band
Som samman-håller folk och land.

Även Urban Hiärne (1641–1724) uttrycker samma tanke om kärlekens allmakt och sammanhållande kraft i »Hwar föllier sin begiäran»:

Men Kärleek är som woller
Att Werlden sammanholler.

Georg Stiernhielm (1598–1672) tar upp ämnet i »Lycksaligheetens Ähre-Pracht», 1650, i vilken Amor-Cupido anför:

Jag och mijn Moder äre the som vppehålla Werlden;
Alle Andars Siäl; och alle Siälars Ande; oss förvthan
faller werlden, i ett ögnableck, vthi förste Chaos, och
oskapade öde.

I Runius bröllopsdikt finns i de fyra första stroforna de flesta av de språkliga divergenserna mellan den i *Dudaim* tryckta dikten och det handskrivna originalet, vilka är genomgående i hela dikten. I de flesta fall där *Dudaim* har »thet», »the», »then» har handskriften »det», »de», »den», liksom i senare strofer »thenna» kontra »denna» och »ther» kontra »der».

Fjärde strofen har i den tryckta utgåvan följande text rörande kärleken:

Och när han rätt'lin är till Gudh och Nästan bögger
Så har han högsta rang bland tre the största dygder

Noreen kommenterar att »rätt'lin» är kanske tryckfel i or (originalet) för *rättli'n*, men handskriften har här *rättli* – rätteligen.

Efter de fyra inledande strofornas prisande av kärlekens gudomlighet övergår Runius till att beskriva »En annan kärlek emillan Männ och Qwinnor». Nu träder »Cupido Venus sohn» in på scenen. Runius använder omväxlande Cupido och Astrild; det senare är det namn som Stiernhielm skapade för Cupido av fornsvenskans åstareldr, »kärlekseld». »Astrild» använder Runius, men även Cupido, i en bröllopsskrift år 1713 till Schackou–Hart. I en senare cskrift till Ankarstierna–Silfwercrants, med osäker tillkomst 1711–1713, förekommer Astrild ett flertal gånger, tillsammans med ett antal av antikens mytologiska gudar: Neptunus,

Venus, Morpheus, Mercurius. I »Epigramma Runii öfwer Ett Rijs til Fetetisdagen 1707» använder Runius formen »Asteld», men även här omväxlande med Cupido, »sin Morkärs grijs».

I bröllopsskriften till Westphal–Fleetwood anför Runius i strof sju att han skulle kunna »om Astrilds krafft exempel gifwa». Runius föredrar dock att inte berätta sagor utan relatera verkliga händelser. Han noterar noga ur vilka skrifter han väljer de olika exemplen på kärlekens makt, se Appendix. I en skrift vid skepparen Jochum Schackous giftermål med Catharina Hart 1713 med titeln »Eendræckt och Twädræckt I Siö- och Giffto-Ballken» är Cupido befälhavare på skeppet som seglar i Bibelns, antikens och historiens farvatten för att finna exempel på att »Eendræckt» besegrar »Twädræckt». Även andra historiska och etnografiska detaljer kunde föras fram.

Återgår vi till vår bröllopsdikt till Westphal–Fleetwood så menar Runius att »Cupidos stora wälle (makt)» bevisas av »den hop som blindhet hans bekræfta». Denna hop är så stor att om Runius skulle »skrif’ opp hwar ällskogz Tok / Så wille deraf bli en stor widlyftig Bok». Efter flera historiska exempel³⁹ på hur Cupidos pilar träffar blint med påföljd att små flickor och pojkar gifts bort och får egna barn vid alltför tidig ålder menar han att »En sådan lifsfrucht må ett Barne=barn wäl heta». Runius skämtar här med det dubbeltydiga »Barne=barn»; barnbarn får föräldrarna av sina barn som ännu själva bara är barn. Cupido uppmanas att träda fram och

[---] te dig bättre mogen
Skiut lius af ögon din, lät lysa wett uhr hogen
Att du hos kloke männ må ditt inrymme få
Och ey till efwig tid i Poike *Rullan* stå

Innan dess har Runius uttalat att synen inte alltid är att lita på, utan

När man sig låter blått med bara fågring hia
Som de med ögon mehr än med sin öron fria
Hur mången qwider att han låtit sig förledt
Och önsken warit blind så had’ han bättre sedt?

Cupido skall inte handla blint utan skapa förstånd, inte åtrå. Om »ungdomshetta och affecten förr få swalas» så kommer kärleken att »mognas wäl så blir han mehra starcker». Runius pläderar för en medelväg, eftersom »[e]y wille man ha för grönt ey heller alt för grått». Bröllopsparet Westphal–Fleetwood, som nått en mogen ålder, 67 resp. 33 år, har valt denna väg och väntat »tills Astrils har fådt båd’ wett och ögon bidt» och »med ett skått dem båda lyckli gitt».

Vid kyrkoherden Erics Zethelys bröllop med jungfru Hall hännyftar Runius på brudgummens yrke. Frågan som Runius ställer är

Om the klärkers frieri.

Om the herdar i vårt land /
Frit få ha sin’ herderinnor /
Eller om the alla qwinnor /
Anse bör’ som contreband

Ämnet utformas till en attack mot det katolska prästernas celibat.

Stränga helgon må du tro
Som så högt plå spännen strängen;
Korsa sig för nämna sängen /
Ha doch ther sin största ro.

Bröllopsdikten till Westphal–Fleetwood avslutar Runius med att koppla tillbaka till textens inledande rader: »Sohlen i Skytten / eller / Den Skarpsynta Cupido» genom att

Wid detta Bröllop fins bland goda märken andra
Att Sohl och Måne de nu just i Skytten wandra:
Si så är Cupido en skytt som ey slår felt;
Ty himmel och förnufft ha honom lius meddelt

Scaliger och Vossius framhåller i sina retorik-handledningar att äktenskapets lycka med barnalstring, och lyckan i form av egna barn skall ingå i bröllopsdikten. En ofta återkommande formel för detta är förhoppningen att »två inom kort skall bli tre» med hänvisning till Bibelns ord om att människosläktet skall uppfylla jorden. Även

mer nationellt betonade bevekelsegrunder anfördes då de många krigen krävde att förlusterna i människoliv skulle ersättas genom äktenskapets heliga plikt. Runius argumenterar sålunda i dikten till Drake–Montgomeri 1712:

Lät delas nu vth kyßar
Och annat liufligt mer
Så botas hwad the Ryßar
I slächten rifwit ner.

Bröllopsskrifterna avslutades ofta med en allmänt hållen förhoppning om att äktenskapet skall vara länge, eller genom adynaton, omöjlighetsepos. Frese framför sin önskan att den äktenskapliga lyckan inte skall sluta förrän »björken bär Fikon Och Granen Melon / När Tallen bär Krikon Och Aspen Citron». ⁴⁰

I vissa fall avrundas bröllopsdikten med en eller flera gåtor, ofta utformade som ett tillägg till själva bröllopsdikten. Gåtor eller skämtdikter, fescenninska verser, vilka fogades till själva bröllopsdikten leder sitt ursprung från antiken, och angavs av Scaliger som ett lämpligt inslag i bröllopsdiktningen. Sinnlighet är ett av renässansens kännetecken, men i gåtorna övergick den gärna i det skabrosa slaget. I allmänhet kunde gåtans lösning tyckas vara av det öppet erotiska slaget, men den angivna tolkningen är alltid helt oskyldig. I Petter Frischs förteckning över skrifter som inte medtogs i *Dudaim* upptas en med titeln »Satyricon öfwer Westpahls bröllops-skrift», vilken von Platen anser eventuellt är en ekivok avslutningsvers, som fick utgå vid tryckningen. Denna avslutningsvers finns inte på det handskrivna originalet, och eftersom det upptages separat i Frischs förteckning bör den ha utgjort ett eget ark.

Lucidor har följande gåta som avslutning i en bröllopsskrift.

THet är en lijten Ting / Förvthan någle Leder /
Som ligger stilla tidt / tidt hoppar op ok neder /
Rund eller aflång-trind / men haer en ända lång /
Är torr ok wätes lell / aff skwalpning mången gång.

Den tvetydiga gåtan i Lucidors bröllopsskrift till Boij–Nilsdotter 1674 anges vara ankaret och bojen, varav den citerade passagen skall läsas som en beskrivning av ankartrossen.

Efter att ha använt sig av flera mytologiska gudar övergår Runius i den sista strofen av bröllopsskriften till Westphal–Fleetwood till att nedkalla Jehovas välsignelse över brudparet.

JEHOVA du som sielf det helga stånd förordnat
gif detta Ädla par din höga nåd och wårdnat
Lät skönias nu och bli af eftre werlden spordt
Att det har himmil, dygd, förnufft och kärlek giordt!

Ytterligare topoi hos Runius och andra diktare av bröllopsskrifter

Av de motiv som är ofta förekommande i bröllopsskrifterna skall här ytterligare några anföras. Redan i Stiernhielms *Bröllops beswärs Ihugkommelse* förekommer långa förteckningar över de rätter som serveras, och en icke föraktlig uppräknings av olika sorters vin, öl och brännvin. Inte sällan övergår dikten i ren burlesk. Uppmaningar till musikerna att börja spela var inte ovanliga. *Bröllops beswärs Ihugkommelse* avslutas med: »Jungfrur ställen Ehr an, Mucicanter brummer på Spehlen».

Dialogformen var ett ofta använt sätt att variera tillfällespoesin i vilken äktenskapets lycksalighet jämförs med livet i ensamhet. Runius ger i bröllopsskriften till Erich Ekeroth och Anna Magdalena Henning 1708 en lång uppräknings om varför »at Gå Ogiffit är Förgiffit», och fastslår »At giffita sig / det är ett motgiffit utan lika / För hwilket döden sielf får wackert lof gie wika».

Allusioner på adressaternas stånd eller yrke kombinerades med lovprisande av deras goda egenskaper. I Runius bröllopsdikt till Ekeroth–Henning finns en allusion på brudgummens namn: »Hans skiepp af stadig Ek / medh rötter styrt och byggt». I bröllopsskriften till Olof Apelrot och Anna Maria Uhlen 1712 kopplar Runius tillbaka till den förra dikten och fortsät-

ter uppräknigen av den ogifta mannens eländiga liv. Kvinnan är ju halva den mänskliga naturen påpekar Runius, och mannen får följande uppmaning:

Tag du dig den / blif hel / och sitt ey half i buren,
Smörg man dina ögon med förnufts ögne-salwa /
Så skal tu se / at du äst lik en Gåse-halfwa /
En maktlös handske / ja en nyckel utan lås /
Som gör än mindre gagn än halfwan af en gås.

Ordlekar på adressaternas namn är vanliga, men ofta mer sökta än nöjsamma. Runius lyckas i en dikt leka med brudens förnamn Lisa i en tröttande utsträckning: »en Lisa för sin man», »en Lisa för din glöd», »Hon lisar alt / Båd hett och kalt» och avslutar dikten med »Och hwem kan fyller prisa / Den huldhet / dienst och Lisa / De manfolck ha / Som Hustrur ta».

Akrostikon var vanliga under renässansen och barocken med ursprung i antiken. Akrostikon skapades ofta av författarens eller adressaternas namn i form av den första bokstaven i för- respektive efternamn. Runius använder till exempel *Jauchtzenden Reimer* och *Jungfrue R.*

Runius utnyttjar i en bröllopsdikt 1712, »Een Alfvarsam Vndersökning Om Qwinno-könetz mångahanda Vrsprung», av Semonides' från Amorgos⁴¹ dikt om de olika slagen av onda kvinnor vars ursprung är svin, räv, hund o s v, för att till slut hylla kvinnan som är likt ett bi.

Af Bijen aldrasidst så war thet tij'nde slaget /
Ach säll är then som een vthaf then arten taget!

Runius kan i denna bröllopsskrift inte avhålla sig från en allusion på brudens efternamn Wigers utan avslutar hela bröllopsskriften med:

Har Eder trägna Skald om många qwinnor skrifwit /
Har Gud til lön en from och Wiger wän Ehr gifwit.

De olympiska gudarna kan ibland få uppträda i en domstolsförhandling rörande äktenskapets för- och nackdelar. I samtliga fall avgår äktenskapet (självklart) med segern. Runius bröl-

lopsskrift till Johan Burghman och Christina Strömberg 1713 är utformad som ett samtal mellan en »Äktenskaps Ängel» Raphael och en dito »Diefwul», Asmodæus, båda ur en av Gamla Testamentets apokryfiska böcker, Tobits bok. Samtalet är utformat som ett häftigt meningsutbyte om äktenskapets ljuvlighet mot singellivets bekymmerslöshet, och avslutas med att Raphael ber Asmodæus att »[d]rag tu til helfwetis».

Släkten Westphal

Johan von Westphal, adlad 1689, dog 1710, och begravdes i Taxinge kyrka, vilken han själv återuppbyggt 1704. Därmed slöts denna adliga släkt efter endast en generation. Äktenskapet var barnlöst. Hans hustru Brita Fleetwood dog 1755, överlevande sin man med 45 år, och begravdes även hon i Taxinge kyrka.

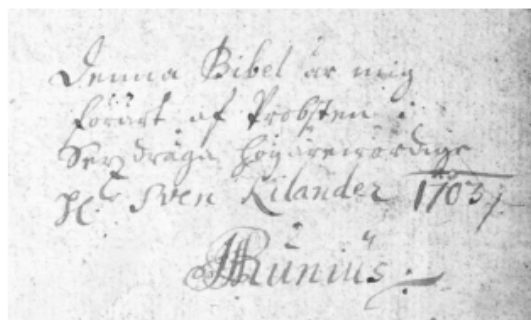

Figur 8. Johan von Westphals huvudbanér i Taxinge kyrka.

Original eller kopia

Jag har hittills antagit att vår skrift i UUB är ett original nedtecknat av Runius hand, men är då bröllopsskriften Palmskiöld V16:folio verkligen ett original eller är det en kopia?

Av Runius hand känner vi med säkerhet dels hans anteckningsbok i vitt skinnband med diverse anteckningar och avskrifter, X291 i UUB, hyllningsdikten »Ähtenskaps Jubelfest [...] Henrich Jacob Hillebrand samt [...] Maria Sophia Amija» 1713, i Palmskiöld 391 i UUB. I Palmskiöld 391 finns ytterligare dikter av Runius vilka inte kan uteslutas vara original. En detaljerad jämförelse med Runius välkända anteckningsbok kan eventuellt bringa klarhet i detta. »Ähtenskaps Jubelfest» anser von Platen vara »den enda egenhändiga direktutskrift av Runius, som vi äger». ⁴² Runius bibel innehåller definitivt hans egen anteckning om att han förärats den av prosten Kilander samt Runius vackra namnteckning.

Figur 9. Runius bokägaranteckning i den Bibel som han förärats av prosten Sven Kilander 1703. Bibeln är tryckt i London 1596, och finns i KB, utländska samlingen, signum 173 Be.

Dessa tre originalskrifter, vilka är av helt olika slag vad gäller ursprung: privata anteckningar, dikt respektive bokägaranteckning, kan användas vid jämförelse med vår handskrivna bröllopsskrift för att fastställa huruvida denna är ett original eller ej. Författarens handstil kan oftast inte ensamt utgöra ett »bevis», såvida den inte är utpräglad personlig. Runius handstil ligger nära den »avskrivarhandstil» som präglar mycket av avskrifterna i det mycket omfattande antalet kopierade dokument i Palmskiölds samling i UUB. ⁴³

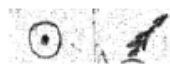
De tre forskare som behandlat Runius diktning mest ingående, Erik Noreen och Fredrik Sandwall i kommentarerna till Svenska Vitterhetssamfundets utgåva av Runius samlade skrifter, ⁴⁴ samt Magnus von Platen i sin doktorsavhandling, ⁴⁵ hänvisar inte till handskriften i V16:folio i UUB, och flera detaljer i deras framställningar visar att de inte känt till denna skrift.

Vi får, utan en säker undersökning av handstilarna i de olika dokument som refererats ovan, nöja oss med en omvänd, och därmed något svag, bevisföring för att påstå att bröllopsskriften är ett originaldokument: om bröllopsskriften inte är ett original, utan en avskrift, så är det föga troligt att avskrivaren förutom själva texten även tagit på sig det betydligt mer tidskrävande arbetet att teckna av pelare, Cupido, molninformationer och brudparets vapensköldar.

Appendix

Kommentarer har givits enbart till textställen vilka väsentligen avviker mellan handskriften och *Dudaim*. För detaljerade kommentarer till

ovanliga ord m.m., se »Samlade skrifter av Johan Runius», utgivna av Erik Noreen och Fredrik Sandwall, fjärde boken s. 206–209 samt tilläggskommentarer s. 43–48.

	Sohlen i Skytten eller Den Skarpsynta Cupido då hennes Maj:ts Rijkens Enkiedrottnings Tro= Man och Hoppman öfwer dess Lijfgeding Den Ädle och Wälborne Herren Herr JOHAN VON WESTPHAL Med Den Högwälborne Jungfrun Jfr: BRITA MAGD: FLETWOOD I en högförnäm församlings närwaro ett Christosligit Ähta förbund ingick på Gälundz Herregård d. 29 Nov: 1703 Wählment opsatt af dhe Ädle och Högtförnämne Contrahent:s Ödmiukeste Tienare J: Runius	5
1 Joh: 4 v: 16:	Bland alla Ting som i naturen kunna nämnas Då bör äth Kärlek wist det främsta rummet lämnas dels för hans adell och de många åhr han sedt Ty han med sielfwa Gud, lijk gammal är, ja ett	20
Cant 8: v: 7:	Dels för dess starkhet skull, ty han sig aldrig grufwar Ja han för döden sielf och hälftwitet ey skufwar En Herrans låga som ey släckz af någon safft På hwilken wattnet kalt förlorar all sin kraft	
	Hans gangn är större ähn man nånsin hinner märkat Hwem wäller wij ä till? Monn kärlek det ey wärkat? Ty han är werldens lijn, den elliest föll ihop Till förra inthet sitt, sin dystra ödegrop	25
1 Cor: 13 v: 12:	Och när han rättli' är, till Gud och Nästan bögder Så har han högsta rang bland tre de största dygder doch det är nog bekant, och har ett sådant tal I kyrkan bättre klang, ähn i en Bröllopsz Sal	30
	En annan kärlek är emillan Männ och Qwinnor den skalder räkna opp bland Gudar och Gudinnor Cupido Venus sohn: de ordens wicht är stor Ty däjligghet är wisst en fruchtsam Älskogs Mor	35

	Men att han dristar sig en Guda <i>Titel</i> taga Det gör hans stora makt som och gör hieltar svaga Och att han blinder är går annat uth ey på åhn deras tokhet som med honom blindt omgå	40
	Jag wäl om <i>Astrilds</i> krafft <i>exempel</i> gifwa skulle Men af slijkt snack ä fälk och alla sagor fulle Af en trowärdig mann will jag doch framdra ett Som han sig säger sielf med egne ögon sedt	
	En yngling till en mö blef en gång så optänder Då han med henne satt och hade math förhänder att blodén jäste så, och ådren med en hast af det hon blef för stinn, uthi hans panna brast	45
<i>Meland:</i> <i>In Joc. Ser.</i>	Jag Twiflar ey uppå <i>Cupidos</i> stora wälle, Men detta war mig då en altför hetzig sälle Det bäste war wäl det at <i>Doctorn</i> war wid hand Om han war annars nögd att ta sig <i>curen</i> ann	50
<i>Pet:d.</i> <i>Val.: res:</i>	Wid <i>Catro</i> är en Brunn ; om sanning wille räckia : Som har den krafft att han kan ällskogzbrånan släckia Wor' ey så illa giordt ha täcka Bränder dit Ändock man rädz att de då törstade med flit	55
	Otalig är den hop som blindhet hans bekräfta För hwilken mången har med kropp och siähl måst häfta Men om iag skulle nu skrif' opp hwar ällskogz Tok Så wille deraf bli en stor widlyftig Bok	60
	Ty will man skiära bort från <i>Cupidon</i> hans wingar Och se hur han sig sehn i tremansdantzen swingar Och om hans flyhtighet sig något stadga kan När han emillan två får blifwa tredie Mann	65
	Man kan wäl tänkia då att han will alfwar bruka; Doch fehlar'n jämbwäl här ibland af egne=siuka; En sällsam blindhet är ; den och är något flat : Då synen är för qwick och altför <i>delicat</i>	
	När man sig låter blått med bara fågring hia Som de med ögon mehr än med sin öron fria Hur mången qwider att han lätit sig förledt Och önsken warit blind så had' han bättre sedt?	70
	I dhe <i>Nigriters</i> land så ha de denna lagen På det en fästemann må wara obedragen Det han för wigslén kan på prof ta hem sin brud Att se hwad sinn' hon har innom sin swarta hud	75

- Och är det fuller wäl och hon är i hans tycke
Men uppå widrigt fall så är det lijka mycke
han sänder henne hem som ett otienligt kram
Och af en sådan korg har pigan ingen skam
Relation de la Nigritie 80
- Jag säg'r om denna sed som brudens sad' om Waggan
Och giord' en annan så, så tror iag wist de plaggan
doch hedningar ha sitt och annat folk sitt lag
Och fins i världen wäl ännu ett wärre slag 85
- I *Colchis* finner mann helt sköna Giffto Lagar
Ty Jungfrur köpes der så dyre man behagar
Och är dhett skönhet som hos dem gör hustrun dyr
hällst man om dygden där sig ey så wärli' bryr 90
- Som synas kan utaf den wackra Barne tuchtan
Ty der ser man i stad' för dygd och Herrans fruchtan
att fadren lär' sin sohn de wärsta tyfwe streck
och dottren af sin mor till älskog wara fräck
: *Chardins resebeskrifning* : 95
- Mig lyster nu att gå till *Cupido* tillbaka
Och se hwad mehr som mänd' hans blindhet förorsaka
Hans ungdom först bese den barne spåda hyn
Sen will man fresta på att hielpan till sin syn
- En tålf års Mö | : om man wile *Romar=Lagen* höra
Och fiorton åhra swenn de är wäll giffte föra : |
det syns wähl bitti nog doch kan man säga trygdt
Att mången ächtskap så ung och yngre byggt
Hüb: Hist: part: 2:1 100
- Frensöska kungens far had' ey med kungli' makan
Tillhopa än mehr som tiug' åtta åhr på baken
det gifftet war wäl rart men mer än undran wärdt
det som *Scribenter* oss om Indien ha lärdt 105
- De säija de som bo på kusten *Coromandel*
Plä hålla sina barn så små till giffto handell
Att flickor om fem åhr ha redan män i famn
Och innan andra fem förwärfwa moders nampn
Rogertus lib: 1: Cap:9: 110
- Slijkt är wäl swårt att tro men den ey tror *Pöeter*
på Lärda Männns *Raroll* han må då tro *Propheter*
Ty om vår *Bibel* och förnuftet fehlt ey slår
Så har kung *Achas* födt en sohn i älfte åhr
Conf. 2 Reg: 16 v 2: cum cap. 18. V: 2 115

En sådan lifsfrucht må ett Barne=barn wäl heta
 Men Gud weth hwad ett barn till ächtenskap kan reta 120
 som änn wid örat wått sitt flått och lin=scaf bär
 och wet ey giftas om det fisk el' fogel är

Jagh tror när Gud han gaf det första par tillsamman
 Så wigde'n inga Barn som kommo nyss från amman
 så att båd' lekt och lärd så bondedräng som klärk 125
 Kan se att gifftas är ey något barnewärk

Ty träd' *Cupido* fram och te dig bättre mogen
 Skiut lius af ögon din lät lysa wett uhr hogen
 Att du hos kloke männ må ditt inrymme få
 Och ey till ewig tid i Poike *Rullan* stå 130

Ens wäntan plägar då gemenli' wäl betalas
 När ungdomshetta och affecten förr får swalas
 När man är toglig och afbidar Gudz behag
 hälst då förståndzens syn är ännu späd och swag

Slijk kärlek hafwa haft de wijse *Patriarcher* 135
 Ty får han mognas wäl så blir han mehra starcker
 Och föll den kyska brunst en *Jacob* inte swår
 Först änn han den med drogs i siu helt onda åhr

Men menskans ålder är så kort kan någon säija
 Att hon har nu ey tijd så länge gå och wäija 140
 Ungt giffte |swarar iag| är och en lijten dörr
 Som döden hittat nu bland dem han ey haft förr

För siu och sextij åhr en man i Ängland dödde
 het Thomas Parrus som i lif och sundhet flödde
 Den förr sitt återhåld i kärlek, math och drick 145
 Halfannan hundra åhr och tu till plägning fick

Hist. Brachelius
 312

Wid *Mosts* ålder han sig andra gången gifte
 Han hade aldrig ondt af något wäderskifte
 I hundra fierde åhr war han så frisk och qwick
 Att wagge=makeren och förtienst hos honom fick 150

Doch är min mening ey att de i mörkret famla
 Som giffta sig förr än de bli så mycke gamla
 Ey wille man ha för grönt ey heller alt för grått
 Dem plä' man ge beröm som medelwägen gått

Så har *Herr Hoppman* gjort med sin högädle maka 155
 För hwilkas ähta=band Gud så behagat waka
 Att de tills *Astrils* fädt båd' wett och ögon bidt
 Och han allt med ett skått dem båda lyckli gitt

Wid detta Bröllop fins bland goda märken andra
 Att Sohl och Måne de nu just i Skytten wandra : 160
 Si så är *Cupido* en skytt som ey slår felt :
 Ty himmel och förnufft ha honom lius meddelt

JEHOVA du som sielf det helga stånd förordnat
 gif detta Ädla par din höga nåd och wårdat
 Låt skönias nu och bli af eftre werlden spordt 165
 Att det har himmil, dygd, förnufft och kärlek giordt!

5 *Rijksens* – ordet saknas i *Dudatm*

12–16 texten i *Dudatm* är ytterst förkortad; Et Christeligt Ähta-Förbund ingingo på Gä/lunds

Herregård, den 23. Novembr. Åhr 1703 / Wålment wisat.»

18 *främsta* – *Dudatm*; första

29 *rättli* – *Dudatm*; rätt' lin

41 *Astrilds* – *Dudatm*; Ast-Elds

53 *ta stg curen ann* – *Dudatm*; at Curen ta sig an

55 *törstade* – *Dudatm*; torstade

64 *flyktighet* – *Dudatm*; flyktighet; handskriftens »flitighet» ger en förståelig mening, medan *Dudatms*

»flyktighet» ger en mer svårtolkad betydelse

73 textbortfall i handskriften; här ersatt med texten (understruken) ur *Dudatm*

87 textbortfall i handskriften; här ersatt med två bokstäver (understrukna) ur *Dudatm*

101 *fiorton åhra* – *Dudatm*; 15. åhra

119 *ljfsfrucht* – *Dudatm*; foster

121 *flått* – *Dudatm*; fnåck

155 *Herr Hoppman* – *Dudatm*; Herr WESTPHAL

Noter

- 1 Artikeln har tillkommit som en exkurs vid författandet av en magisteruppsats som behandlar *Israel Holmström och studier i den profana vislyriken under stormaktstiden* samt en planerad konkordans på Internet i form av ett *Förstaradsregister över den profana 1600- och 1700-talsvisan i Sverige*. En preliminär konkordans har publicerats på www.konkordans.se/Vislyriker%201700-tal.htm, vilken innehåller Israel Holmströms vislyrik och »lätta» lyrik samt en separat konkordans över Carl Michael Bellmans epistlar. Den totala konkordansen över *Förstaradsregister över den profana 1600- och 1700-talsvisan i Sverige*, vilken kommer att publiceras senare, bygger på Bernt Olssons *Svensk världslig visa 1600–1730*, Bengt R. Jonssons lic.avhandling *Äldre svensk visadiktning och visatradition*, Margareta Jersilds doktorsavhandling *Skillingstryck*, samt SVS:s utgåvor av Johan Runius, Israel Holmströms, Samuel Columbus, Urban Hiärnes m.fl. diktning.
- 2 Handskriften i original benämns i artikeln »handskriften» eller »originalarket». Den i *Dudatm* tryckta dikten benämns »*Dudatm*» eller »den tryckta dikten». I de flesta fall framgår det av texten vad som avses.
- 3 Magnus von Platen, »Petter Frisch, Runius vän», i *Personhistorisk tidskrift*, årg. 41, Stockholm 1941–1942, s. 80.
- 4 Per S. Ridderstad, »Vad är tillfällesdiktning?», i *Personhistorisk tidskrift*, 76:e årg., Stockholm 1981 samt densamma »Tryckt för tillfället», i *Den svenska boken 500 år*, Stockholm 1983.
- 5 Bernt Olsson, *Bröllops besvärslughukommelse II – En monografi*, Lund 1970, s. 10 f., Ridderstad 1981, s. 27.
- 6 Se bl.a. Olsson 1970, s. 18.
- 7 Erik Noreen, *Den svenska bröllopsdiktens äldsta historia*, i *Saga och Sed*, Uppsala 1940, s. 51.
- 8 Isac Collijn, *Sveriges bibliografi intill år 1600*. 2, Uppsala 1927, s. 300, 302, 305, 521.
- 9 Gunnar Olof Hyltén-Cavallius och George Stephens, *Sveriges historiska och politiska visor*, del I, Örebro 1853, s. 187 f, samt Gunnar Olof Hyltén-Cavallius samling i KB, sign. Vs 4.
- 10 Bröllopskriften 1581 till Kristoffer av Mecklenburg och den svenska prinsessan Elisabet är återgiven i Hyltén-Cavallius och Stephens 1853, s. 189 f. Den första tryckta skriften på svenska är från 1588 till ett okänt bröllopspar och tryckt i Stockholm av Andreas Gutterwitz, och finns i UIB. Den är avtryckt av Aksel Andersson i *Sammlaren* 1893, Uppsala, s. 21 ff. Även bröllopskriften från 1595 är tryckt och finns i UIB. Skriften består av sex blad och har fem olika författare, varav »Iohannes Matthiae Ostrogothus Svecus» bidrar med tre dikter. Den svenskspråkiga dikten består av sex verser. Den är återgiven av Folke Dahl i »En återfunnen svensk bröllopsvers från 1500-talet», i *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen*, Stockholm 1969, s. 48.

- 11 Bengt R. Jonsson, *Äldre svensk visdiktning och visnadition*, otryckt lic.avhandling, Uppsala 1958, s. 96 ff.
- 12 Per S. Ridderstad, Diktning för tillfället, i *Stignums svenska kulturhistoria. Stormakstiden*, Lund 2005, s. 514.
- 13 Ridderstad 1983, s. 243.
- 14 Axel Steensberg, *Dagligt i Danmark, 1620–1720*, Köpenhamn 1982, s. 79.
- 15 Flera viktiga arbeten har publicerats, bland dessa Gunnar Castrén, *Stormakstidens diktning*, Helsingfors 1907, Bernt Olssons utgåva av *Bröllops besvärers thugkommelse. II. En monografi*, Lund 1970, Magnus von Platens *Yrkesskaldar – fanns dom?*, Stockholm 1985. Per S. Ridderstad har i flera sammanhang behandlat tillfällediktningen, senast i *Stignums svenska kulturhistoria – Stormakstiden*, Stockholm 2005.
- 16 För Bellman se Stefan Ekman, *”I skuggan af Dn Graf, jag på min Lyra slår” – Carl Michael Bellmans dikter över döda i relation till dikttypens svenska tradition och funktioner under senare delen av 1700-talet*, Stockholm 2004, och för Lucidor se Stina Hansson, *”Bröllopslägrets skald och bårers” – en studie i Lucidors tillfällesskrifter*, Göteborg 1975, Ann Öhrberg, *Vittra fruntimmer. Författarroll och retorik hos frihetstidens kvinnliga författare*, Uppsala 2001, Lars Burman, *Den svenska stormakstidens sonett*, Uppsala 1990, Janne Lindqvist, *Dygders förvandlingar*, Uppsala 2002. För tysk tillfällediktning i Stockholm och Uppsala under stormakstiden se Jan Drees, *Die soziale Funktion der Gelegenheitsdichtung. Studien zur deutschsprachigen Gelegenheitsdichtung in Stockholm zwischen 1613 und 1719*, Stockholm 1986. Några viktiga utländska arbeten är Wulf Segebrecht, *Das Gelegenheitsgedicht*, Stuttgart 1977, och Virginia Tufte, *The poetry of marriage: the epithalamium in Europe and its development in England*, Los Angeles 1970.
- 17 Lars Burman, »Jan Drees, Die soziale Funktion der Gelegenheitsdichtung», i *Tidskrift för Litteraturvetenskap*, nr 1, 1988, Umeå 1988, s. 87.
- 18 Henrik Schück, *Den svenska förlagsbokhandels historia*, Stockholm 1923, s. 232.
- 19 Citerat efter von Platen 1985, s. 49. (raballer = lättingar, strykare; exorbitantier = utsvävningar; prejudicier = dåliga föredömen).
- 20 carmen (pl. carmina), lat. – lovprisning.
- 21 Staffan Björck, recension i *Dagens Nyheter* 21 mars 1971 av Bo Bennich-Björkmans doktorsavhandling, *Författaren i ämbetet*, Uppsala 1970.
- 22 von Platen 1985, s. 17 ff.
- 23 von Platen 1985, s. 23 ff och s. 170.
- 24 Ridderstad 2005, s. 524.
- 25 von Platen 1985, s. 23 ff.
- 26 Se »Det lärda poetidealet och det retoriska regelverket», i *Inledning* av Stina Hansson, i *Lars Johansson (Lucidor) Samlade Skrifter*, Stockholm 1997.
- 27 Olsson 1970, s. 23.
- 28 Gerhardus Johannes Vossius, *Elementa Rhetorica eller Retorikens grunder*, utg. av Stina Hansson, Göteborg 1990.
- 29 Virginia Tufte, *The poetry of marriage*, Los Angeles 1970, s. 127 ff.
- 30 Gunnar Olof Hyllén-Cavallius och George Stephens 1853, s. 187 f, samt Gunnar Olof Hyllén-Cavallius samling i KB, sign. Vs 4.
- 31 Severin Bergh, »Elias Palmiskiöld och hans samlingar», s. 94, i Isak Collijn (utg.), *Nordisk tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen*, Stockholm 1915.
- 32 Ridderstad 1981, s. 28.
- 33 Magnus von Platen, *Johan Runtus – en biografi*, Stockholm 1954, s. 128 ff.
- 34 Livgeding, av tyskans leibgedinge, är områden som anvisades änkedrottningen till underhåll under hennes livstid.
- 35 Ernst Fischer, *Kyrkor i Kållands härad. Sydvästra delen II*, Stockholm 1922, s. 440.
- 36 Olsson 1970, s. 13, 21.
- 37 *Nordisk Familjebok*, Uggleupplagan, Stockholm 1904–1926.
- 38 Erik Noreen, »Kommentar till första boken – andliga dikter», i *Samlade skrifter av Johan Runtus*, Stockholm 1937, s. 206: *skufwar* – skyr, fruktar, ryggar.
- 39 Förklaringar till de ofta svårtydda förkortningarna, se Noreen 1937, s. 206 ff.
- 40 Jacob Frese bröllopsskrift 1719, »Kiärleks-Pris», cit. efter Ewert Wrangel, *Frihetstidens odlingshistoria ur litteraturens häfder, 1718–1733*, Lund 1895, s. 269.
- 41 Nationalencyklopedin: »Semonides, 600-talet f.Kr., grekisk diktare som skrev satir och reflexionslyrik på jambiskt och elegiskt versmått. I en kvinnofientlig dikt jämförde S. en rad kvinnotyper med djur; endast biets kvinnliga motsvarighet vann S:s gillande.»
- 42 von Platen 1954, not 15, s. 16.
- 43 Bergh 1915, s. 96 ff.
- 44 Erik Noreen, »Kommentar till första boken – andliga dikter», s. 206 ff, och Fredrik Sandwall, »Tilläggskommentarer till första boken – andliga dikter», s. 43 ff, i *Samlade skrifter av Johan Runtus*, Stockholm 1934–1955.
- 45 von Platen 1954, s. 131.